

Кимсанов К.

**Ч.АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫН ӨЗБЕК ОКУУЧУЛАРЫНА ҮЙРӨТҮҮНҮН
МААНИСИ ЖАНА МИЛДЕТТЕРИ**

Кимсанов К.

**О ЗАДАЧАХ И МЕТОДИКЕ ОБУЧЕНИЯ ТВОРЧЕСТВУ Ч.АЙТМАТОВА
В ШКОЛАХ С УЗБЕКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ**

K. Kimsanov

**THE OBJECTIVES AND METHODS OF TEACHING ART Ch. AITMATOV
IN SCHOOLS WITH UZBEK LANGUAGE LEARNING**

УДК: 37:371.3: 894.341

Бул мақалада окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде Ч.Айтматовдун чыгармаларын окутуунун зарылдыгы, милдеттери жана методологиясы тууралуу сөз болот.

Эта статья рассказывает о необходимости, задачах и методике обучения творчества Ч.Айтматова в школах с узбекским языком обучения

This article tells about the necessity, objectives and methodology of teaching Ch.Aitmatov's works in the schools with uzbek language.

Кыргызстан – көп мамлекеттер менен карым-катышта турган улуттуу мамлекет. **Кыргызстандын** Түндүгүндө Казакстан Республикасы, Батышында Өзбекстан Республикасы, Түштүк-Батышында Тажикстан Республикасы, Түштүк-Чыгышында Кытай Эл Республикасы турат, алар менен геосаясий, этникалык мамилелер гана мамлекеттибиздин өнүгүүсүнө ыңгайлуу шарт түзөт. Өлкөдө 80ден ашык улуттун өкүлдөрү жашайт, алардын ичинен кыргыздар 66,9%ды, өзбектер 14,14%ды, орустар 10,65%ды түзөт. Мына ошол 14,14%ды түзгөн өзбектердин негизги бөлүгү Ош шаарында, Ош, Жалал-Абад, Баткен облустарында жашайт. Ош шаарында Бабыр атындагы өзбек музыкалык театры иштеп келет. Кыргызстан эгемендүүлүк алганда эки шаарда – Ошто жана Жалал-Абадда өзбек-кыргыз университеттери ачылган. Кыргыз парламентинде өзбек улутундагы депутаттар бардык чакырылышта иш алып барган.

1989-жылдын 23-сентябрь күнү «Мамлекеттик тил мыйзамы» кабыл алынып, анын негизинде өлкөдөгү бардык ишканаларга, мекемелерге иш кагаздарын мамлекеттик тилде жүргүзүү талабы коюлган, андай талапты ишке ашыруу үчүн билим берүү мекемелеринде мамлекеттик тилди окутуу практикалана башталган. Бул абдан туура саясат, себеби кыргыз тили – Кыргыз мамлекетин түзүүгө негиз болгон тил, кыргыз тили – дүйнөдөгү жалгыз унитардык мамлекеттин тили, кыргыз тили – Кыргыз Республикасындагы 80ден ашык улуттардын байланыш-катнашынын тили, кыргыз тили – кыргызстандыктарды бириктирүүчү көпүрө.

Мыйзамдын 18-беренесине ылайык «Кыргыз Республикасынын билим берүү тутумунда мамлекеттик тил республикалык жана (же) жергиликтүү бюджеттерден каржылануучу мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде, кесиптик билим берүүнүн башталгыч, орто жана жогорку окуу жайларында, кошумча кесиптик билим берүү мекемелеринде окутуунун жана тарбиялоонун негизги тили болуп саналат.

Окутуу расмий же башка тилдерде жүргүзүлгөн мектепке чейинки мекемелерде, жалпы орто билим берүүчү мекемелерде (мектептерде, лицейлерде, гимназияларда), кесиптик башталгыч билим берүү мекемелеринде окутуунун бардык учурунда мамлекеттик тилди окутуу жана үйрөтүү камсыз кылынат. Окутуу расмий жана башка тилдерде жүргүзүлгөн кесиптик орто жана жогорку окуу жайларында мамлекеттик тилди окутуу Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан белгиленген көлөмдө жүзөгө ашырылат.

Жалпы билим берүүчү мекемелерде (мектептерде, лицейлерде, гимназияларда) мамлекеттик тил боюнча жазуу жүзүндө класстан – класска көчүрүү, бүтүрүү, ал эми кесиптик башталгыч, орто жана жогорку окуу жайларында кирүү жана бүтүрүү экзамендери милдеттүү түрдө киргизилет», – деп жазылган.

Мына ошого ылайык кыргыз тили окутуу программасы – кыргыз адабиятын окутуу менен коштолгон. «Кыргыз адабияты» предметинин башкы максаты «Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарында» төмөнкүдөй көрсөтүлөт: «Бөтөн тилдүү мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун максаты – кыргыз адабий казынасын кыргыз тилинде тааныштыруу аркылуу кыргыз адабияты тууралуу жалпы түшүнүктөрүн калыптандыруу, кыргыз тилинен алган билимдерин, оозеки жана жазма речин өстүрүүгө көмөктөшүү, адабий чыгармалар боюнча түпкү элдин жалпы улуттук, этнографиялык, этнопедагогикалык өзгөчөлүктөрүн, менталитетин, психологиясын таанып билүү, адабияттын адептик, эстетикалык-гедонисттик, таалим-тарбиялык, дүйнө таануучулук жана билим берүүчүлүк таасирин жаштарга синдирүү»[1, 231].

Чыңгыз Айтматов – дүйнөлүк маданияттагы ири феномен. Ал кыргыз адабияты аркылуу жалпы адамзатка терең философиялык, гуманисттик, этикалык ойлорду айтып, XX кылымдын эң окумал сүрөткеринде айланды. Жазуучунун көркөм чыгармаларында көтөрүлгөн идеялар улам мезгил өткөн сайын кийинки муунду да толкундатып, келечектеги жаштардын акыл-сезимин, ыймандык сапаттарын өстүрүү үчүн кызмат кылуу максатында дүйнөнүн көптөгөн

өлкөлөрүндө атайын окуу программаларына киргизилип, жогорку жана орто окуу жайларында, жалпы билим берүүчү мектептерде, лицейлерде, гимназияларда окутулат. Мына ошолордун бири Кыргыз Республикасынын окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептеринин (класстарынан) кыргыз адабияты предмети. Бул окуу предметин үйрөтүү маселеси өлкөбүз эгемендүүлүк алгандан кийин гана күн тартибине коюлуп, окуу-нормативдик материалдары XX кылымдын соңку жылдарында гана иштеле баштады. Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятынын стандарты биринчи жолу 2006-жылы гана жарыяланган [2, 213-220]. Ага чейин эки жолу эки автордук топ тарабынан эки варианттагы окуу программасы сунушталган. Алардын бир тобу Ж.Шериев жана С.Момуналиев, ал 2000-жылы чыккан. Экинчи топ А.Муратов жана К.Акматов, алар түзгөн программа 2008-жылы жарыяланган [3]. Бул программанын негизиндеги окуу китептери да бардык класстар үчүн камсыз боло элек, аталган предметти окутуу боюнча методикалык эмгектер да дээрлик жокко эсе. Демек, окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын үйрөтүү боюнча кыргыз педагогика илиминде теориялык-практикалык жумуштар өтө төмөнкү деңгээлде аткарылып жаткандыгын белгилейбиз.

Ч.Айтматовдун чыгармаларын окутуу өзбек тилинде үйрөтүү боюнча биздин ишти аткарууга таяныч болгон жалпы педагогика жана дидактика боюнча эмгектер улуу дидакттар И.К.Песталоццинин, К.Д.Ушинскийдин окууларынан эле башталат, Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн ж.б. психологдордун эмгектеринде адабиятты баланын курак жана психикалык өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу жеткирүү маселелери көтөрүлөт. Жазуунун чыгармаларынын адамдын аң-сезимине таасири А.А.Салиевдин эстетикалык эмгектеринде иштелип чыккан. XX кылымдын экинчи жарымынан тартып советтик дидакттар И.Я.Лернер, М.И.Махмутов, Г.К.Селевко, Ю.К.Бабанский, И.Б.Бекбоев, М.И.Махмудов, В.П.Беспалко, В.К.Дьяченко ж.б. мектепте окутуу теориясын өркүндөткөн, алардын идеялары, педагогика боюнча жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу китептеринде жалпылаштырылган.

Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун теориялык-методологиялык базасы кыргыз методисттеринин (Б.Алымов,

С.Байгазиев, С.Батаканова, К.Иманалиев, Н.И.Ишкеев, С.Момуналиев, А.Муратов, С.Рысбаев, Б.Исаков). Жазуучунун чыгармаларын окутуу боюнча И.Ч.Исаминдиновдун, А.Муратовдун доктордук, Б.Байсабаевдин, Э.Абдырасулованын кандидаттык диссертациялары корголгон. Методисттердин (А.Муратов, Д.Саалиева, К.Исаков жана К.Акматов) жана практик мугалимдердин (К.Момбеков, А.Мамбеталиев) изилдөөлөрү жана усулдук колдонмолору сунушталган.

Анын чыгармаларындагы этнопедагогикалык идеялар боюнча Р.Курманходжаеванын диссертациясы жана монографиясы жарыяланган.

Окуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окуп үйрөнүүчүлөр биринчи кезекте өзбек адабиятын терең окушат, демек, алар үчүн өзбек адабиятын окутуу боюнча илимий-теориялык база менен таанышуу зарыл болуп чыгат. Бул багытта өзбек методисттери К.Йулдашевдин, М.Мирқосимованын, О.Мусурманованын, Б.Түхлиевдин, О.Усмановдун диссертациялары жана китептери, А.Зуннунов, К.Хусанбоева, О.Усмонованын монографиясы, К.Хусанбоеванын окуу колдонмосу жарыяланган.

Жогорудагы эмгектер биздин изилдөөбүзгө педагогикалык-психологиялык жактан таяныч болуу менен аларды өз изилдөөбүздө жетекчиликке алгандыгыбызды белгилейбиз. Бирок булар түздөнтүз кыргыз адабиятын өзбек мектептеринде окутуу проблемасына арналган эмес.

Ошентип окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн Кыргызстандын мектептеринде кыргыз адабиятын окутууга байланышкан азыркы кыргыз педагогикасынын алдында бир катар карама-каршылыктар бар экендигин аныктадык.

Алар:

- жазуучунун чыгармалары өзбек мектептеринин кыргыз адабияты предметинде 20 жылга жакын убакыттан бери окутулуп келе жатса да, бул проблема боюнча изилдөөлөрдүн жетишсиздиги;

- Ч.Айтматовдун чыгармаларын өзбек мектептериндеги кыргыз адабияты сабагында окутуу практикасынын изилденбегендиги жана бул багыттагы методикалык сунуштардын иштелип чыкпагандыгы;

- жазуучунун чыгармаларын окутуу боюнча мугалимдердин иш-тажрыйбаларынын жыйынтыкталбагандыгы;

- Ч.Айтматовдун чыгармаларын өзбек тилдүү мектептердин орус адабияты, өзбек адабияты, кыргыз адабияты предметтеринде окутуу процессинин интеграцияланышы боюнча сунуштардын иштелип чыкпагандыгы ж.б.

Мына ушундай карама-каршылыктар азыркы учурда кыргыз педагогдорунан, анын ичинде кыргыз адабиятын окутуу боюнча адистерден көптөгөн изилдөөлөрдү талап кылат.

Ал эми Ч.Айтматов окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин бардык класстарында эң

көп саат бөлүнүп окутулган жазуучу. 5-класста «Маңкүрт тууралуу баян» («Кылым карытар бир күн» романынан), «Атадан калган туяк», 6-класста «Чыпалак бала» («Ак кеме» повестинен үзүндү), «Балалыгым» (үзүндү), «Бугу эне» («Ак кеме» повестинен үзүндү), 7-класста «Эрте келген турналар» (үзүндү), «Биринчи мугалим» (үзүндү), 8-класста «Саманчынын жолу» (үзүндү), 9-класста «Гүлсарат» (үзүндү), «Бетме-бет» (үзүндү), 10-класста «Жамийла» (үзүндү), 11-класста «Тоолор кулаганда» (үзүндү), баары – 21 саат менен окутулат. Бул жазуучунун көркөм-эстетикалык дүйнөсүн ачып берүү, анын чыгармаларындагы кыргыз рухун түшүнүү үчүн жетиштүү эле көлөм деп эсептейбиз. Маселе, ошол берилген убакытта жазуучу – мугалим – окуучу диалогун чыгармачылык менен уюштурууда турат. Эгер ошол диалогдор туура уюштурулса өзбек тилинде окуган окуучулардын «Мына мен кыргызстандыкмын», «Мен Чыңгыз Айтматовдун мекендешимин, ошон

үчүн сыймыктанамын», «Менин мекеним – Кыргызстан», «Мен Кыргызстанымдын атуулумун», «Мен Кыргызстанда жашаймын, анын сүйөмүн, Ата Журтума кызмат кыламын» деген изги ойлору ойгонушу керек. Ошондо улуттар ортосунда биримдик болот, ошондо мамлекетибиз чыңдалат.

Адабияттар:

1. Окутуу орус (өзбек, тажик) тилдеринде жүргүзүлүүчү мектептер (класстар) үчүн кыргыз адабиятынан билим берүүнүн мамлекеттик стандарты / Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттары. – Б.: 2006. – 213-б.
2. Окутуу орус (өзбек, тажик) тилдеринде жүргүзүлүүчү мектептер (класстар) үчүн кыргыз адабиятынан билим берүүнүн мамлекеттик стандарты / Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттары. – Б.: 2006. – 213-220-бб.
3. Кыргыз адабиятынын программасы (окутуу өзбек, тажик тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 5-11-класстары үчүн. – Б.: 2008. – 48 б.

Рецензент: д.пед.н., профессор Муратов А.Ж.